

Kölsönkönyvtárak és olvasókörök hazánkban az abszolútizmus idején

INDALI GYÖRGY

„Itt az idő, hogy a magyar felülvilág halottas dermedetéből, helyzete világos felfogásán alapult módjairól gondoskodjék a nemzeti feltámadásnak. E módok mai nap nem lehetnek egyebek, mint amelyek azon erkölcsi becs és tartalom megőrzésére s nevelésére vezethetnek, miknek nemzetünk annyi idegen elem közepett dísszel és hatalommal megmaradását eddig is köszönhette. Ez irányban haladásunkat parancsolja az önfenntartás természetes ösztöne, de parancsolja nem kevésbé a világsszellem elutasíthatatlan követelése is, mely nem egyéb mint a belterjes műveltség minél hathatósabb fejtése és terjesztése.” *Toldi* Ferenc írta le ezeket a sorokat 1850-ben, mikor minden veszve látszott, s sokak szemében úgy tűnt, hogy beteljesült *Vörösmarty* komor proféciája az emberiség általános részvéte közepette sűrűsödő nemzetről.¹ Valóban, Világos után, mikor a győztes hatalom az országot egyszer s mindenkorra be akarta olvasztani a centralizált Habsburg birodalomba, az ellenállás leginkább járható útja, akárcsak 1794 után, nemzeti kultúránk ápolása és fejlesztése volt. (Mint ahogy ez a legtöbb kelet-európai nép történetében így volt.) Ebben a harcban pedig kiemelkedő jelentősége volt a könyvtáriügynek, s még a nagy tudományos könyvtáraknál is fontosabbak voltak e szempontból azok, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a magyar nyelvű kortárs irodalmat a szélesebb közönséghez eljuttassák. A kormányhatalom már az előző század végén is ellenszenvvel nézte a kölsönkönyvtárak és az ún. „Lese-kabinetek” működését, mert a felvilágosodás eszméinek terjesztőit látta bennük. A magyar jakobinusok kivégzése utáni időkben be is tiltották ezek működését. A következő évszázad elején ugyan újra feltámadtak, de a hatóságok inkább akadályozták, mint segítették működésüket.²

Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárának 1849 és 1866 közti anyagában 4 olyan kölsönkönyvtár katalógusa található, amely magyar nyelvű könyveket is tartott. *Scharpf* Gyula szombathelyi „kölsönző könyvtára”-nak katalógusa 1851-ben jelent meg,³ *Heilprin* és *Fraenkel* „miskolci könyvtárak” 1855-ben,⁴ *Schwarzenthal* Mózes kölsönkönyvtárát Ungváron 1857-ben.⁵ Végül pedig a következő évtized elejéről, 1862-ről van keltezve Szatmáron *Lehotzky* János „nyilvános kölsönkönyvtárának” pótjegyzéke.⁶ Tekintve, hogy a Kisnyomtatványtár ebből az időből származó anyaga távol áll a teljességtől, bizonyosnak tekinthetjük, hogy e néhány füzet csak töredékét képviseli a kor kölsönkönyvtárainak. De talán mint cseppben a tenger, e könyvtárak állomá-

nyában is tükröződik, hogyan teljesítették ezek az intézmények a feladatot, mit a kor eléjük tűzött.

A szatmári könyvtár kivételével a könyvek jegyzékét mindenütt megelőzik a kölcsönzési szabályok, melyek sokban egyeznek. A könyvtárba beiratkozók kötelesek voltak „óvpénzt” (cautiót) letenni, melyet kilépésükkor visszakaptak. A könyvtár használatáért havonta előfizetési díjat kellett fizetni (Szombathelyen lehetséges volt negyed-, fél- és egész évi előfizetés is), mely arányos volt a kölcsönözni szokott könyvek számával.

Talán a magyar nyelvű könyvkiadás ez időben való szám szerint kisebb termelékenysége az oka annak, hogy mindegyik könyvtár német nyelvű könyveket tartalmaz többségében. Az arány Szombathelyen volt a legrosszabb: 988 német nyelvű kötettel 124 magyar nyelvű áll szemben, az állomány 11,1 százaléka. Miskolcon már jobb a helyzet: 1661 kötetből 383 db, azaz 23,1% magyar nyelvű. Ungváron az 1633 kötetes állományból már 449 kötet, azaz 27,5% íródott nyelvünkön. Szatmáron egyenesen megfordul a helyzet: a könyvek 50,2%-a magyar nyelvű (254 kötet az 506-ból).

Az idegen nyelvű anyag gazdag és változatos. A német írók közül mindenütt jelentős számú mű képviseli *Schillert*, de majdnem mindegyikben megtalálható *Goethe*, *Hauff* és *Lessing* is. Érdekes módon azonban nem ezek adják meg a gyűjtemények igazi arculatát, hanem az angolból és franciából németre fordított könyvek. Az angol írók közül, Szatmár kivételével, hol a katalógusban csak két *Walter Scottot* találunk, csaknem kivétel nélkül megtaláljuk *Scotton* dívül *Dickenst* (álneve *Boz* alatt), *Bulwer*, *Cooper*, *Shakespeare*, *Beecher Stowe* (a *Tamá*s bátya *kunyhója*), *Thackeray* és *Washington Irving* műveit. A francia írók közül idősb *Dumas* és *Sue* szerepelnek legtöbb kötettel (kivétel megint csak Szatmár, ahol *Sue*-től csak egy könyv található). Derekasán képviselve van azonban *Balzac*, *Victor Hugo*, *George Sand* és *Scribe* is. Ezen felül Ungváron található nyolc *La Fontaine* és Miskolcon tizennégy *Lamartine* mű is. A miskolci könyvtárban található csekély számú eredeti nyelvű angol (47 kötet) és francia (140 kötet) könyv is. Az angol nyelvűek közül *Dickens* (*Boz*), *Bulwer*, *Byron*, *Cooper*, *Disraeli*, *Walter Scott* és *Shakespeare* érdemelnek említést a francia nyelvűek közül pedig *Balzac*, *Beaumarchais*, *Chateaubriand*, *Dumas*, *Victor Hugo*, *Lamartine*, *Molière*, *Racine*, *Rousseau*, *George Sand*, *Sue* és *Voltaire*.

A magyar nyelvű könyvek között viszonylag kevés az idegenből fordított művek száma. Miskolcon a 225 magyar nyelvű műnek csupán 23,1%-a (52 db) fordítás. Ungváron majdnem teljesen azonos a helyzet: 23,7% (69 db a 291-ből). Megint Szatmáron a legjobb az arány, a magyar nyelvű könyveknek csupán 14,8%-a (28 mű a 189-ből) idegen szerző műve. Ennek oka valószínűleg jelentős részben a magyar nyelvű fordítások kis számában keresendő. Majdnem mindegyik könyvtárban található mű *Balzactól*, *Bulwertől*, *Coopertól*, *Victor Hugotól*, *Shakespeare-től*, *Georg Sand-től* és *Sue-től*.

Most pedig vizsgáljuk meg a számunkra legérdekesebb kérdést, mi volt hozzáférhető ezekben a nehéz időkben a kölcsönkönyvtárak olvasói számára a magyar irodalom alkotásaiból. A prózaírók közül *Jósika Miklós* van a legtöbb művel képviselve. Szombathelyen 12 mű, Miskolcon 20, Ungváron 26, de még *Lehotzky* is szükségesnek látta Szatmáron, hogy könyvtára megnyitása után a valószínűleg már meglévő *Jósika*-művekhez, még pótlólag hét újabb könyvét beszerezze. *Walter Scott* hú magyar követőjének művei majdnem mind a hősi

múltról szólnak, s messzemenően alkalmasak voltak arra, hogy az összbirodalomba való beolvasztásra ítélt nép tagjaiban a nemzeti öntudatot ébren tartsák. Azonban itt egyben arról is szó van, hogy az az író, kinek a műveit oly nagy számban tartották állományukban könyvtáraink (s ezt nyomtatott katalógusaikban is közzétették), a Honvédelmi Bizottmány tagja volt, kit a győztes Habsburg hatalom halálra ítélt (mely ítéletet jelképesen végre is hajtották), s aki ez időben az emigrációban is aktív politikai tevékenységet fejtett ki. *Jósika* könyveinek tartása és olvasása ebben az időben egy kissé talán politikai tett is volt.

A XIX. század első felében *Jósika* volt Magyarországon a legnépszerűbb regényíró, de ebben az időben már porondra lépett az ifjú pályatárs, aki később nevét és népszerűségét teljesen homályba borította: *Jókai* Mór. *Jókai* népszerűsége az ötvenes évek derekán már virágjában állt. Szombathelyen 1851-ben ugyan még csak egy műve volt meg, de Miskolcon 12, Ungváron 11, Szatmáron 6. A *Törökvilág Magyarországon*, *Az Erdély aranykora*, az *Egy magyar nábob*, a *Kárpáthy Zoltán* mellett, különös figyelemre érdemes az olyan írások szereplése e könyvtárakban, mint amilyen a *Csataképek* vagy az *Egy bujdosó naplója*, melyekben írójuk bátran állít emléket a szabadságharc hőseinek. Ám a többi, ez időben írt *Jókai*-mű is — egyebek közt — azzal a szándékkal íródott, hogy a nemzeti múlt rajzolásával a nemzethez való tartozás tudatát erősítse olvasóiban. A *Jósikánál* és *Jókainál* kevésbé népszerű, de mélyebb báró *Eötvös* József, kinek életművében sokkal több szigorú önvizsgálat nyilvánul meg nemzetével szemben, három helyütt van képviselve. Szatmáron ugyan csak elbeszéléseit találjuk, de mind Ungváron, mind Miskolcon ott van a *Falu jegyzője*, másutt a *Karthauzi* és a *Magyarország 1514-ben*. Kemény Zsigmond kötetei három helyen találhatók. Kemény ebben az időben különben a passzív rezisztencia egyik vezére, s a kor legnagyobb hatású sajtóorgánumának, a *Pesti Naplónak* a szerkesztője volt. Miskolcon és Ungváron első történelmi regényén a *Gyulay Pálon* kívül csak kevésbé jelentős társadalmi regényei (*Férj és nő*, *Ködképek a kedély láthatárán*, *Szív örvényei*, *Szerelem és hiúság*) vannak meg, de Szatmáron ott találjuk az időközben megjelent két remekművet, a *Rajongókat* és a *Zord időket*.

A *Vas Gereben* álnevet viselő *Radákovics* József *Jókai* után a kor egyik legolvasottabb prózaírója volt. (A szabadságharc alatt a kormány néplapjának szerkesztője, Világos után fogságot szenvedett.) Írásaiban a reformkor világát festi erősen idealizálva. Regényírói tevékenysége csak 1855 után bontakozott ki, így csak Szatmáron lelünk tőle nagyobb számú könyvet (érdekes módon itt is csak három regényt). Ungváron megvan *Parlagi Képek* című tárcagyűjteménye. *Nagy* Ignác a kor talán legügyesebb újságírója, a legolvasottabb divatlapnak, a sorok közt ellenzéki politikát folytató *Hölgyfutárnak* a szerkesztője, Szatmár kivételével mindenütt megtalálható. Legsikeresebb műve a *Sue* nyomdokain járó *Magyar títkok* ugyan csak Szombathelyen van meg, mind a két másik könyvtárban ott van viszont nagyszerű vigjátéka, a *Tisztújítás*, többkötetes beszélgyűjteménye: a *Torzképek* és a *Hajdan és most*, valamint csak Szombathelyen az 1839-ben írt, jellegzetesen reformkori szellemű *Egyesüljünk* című vigjátéka. A kor egyik legnagyobb sikerű regénye *Kuthy* Lajos *Nagy* Ignáchoz hasonlóan *Sue* hatása alatt fogant műve, a *Hazai rejtelmek* Miskolcon és Ungváron van meg. Mind a két helyen ott találjuk novelláit is. *Pálffy* Albert — *Petőfi* körének tagja 1848—49-ben, a legradikálisabb sajtóorgánum, a *Március tizenötödike* szerkesztője — Szombathely kivételével mindenütt szerepel. Mindegyik helyen megtalálhatók

Fáy Andrásnak a „haza mindenésének” a reformkor irodalmi és politikai élete egyik legbuzgóbb, legodaadóbb résztvevőjének a művei. Scharpf kivételével mindenütt található könyv *Petőfi* volt szerkesztőjétől, *Vahot* Imrétől. A másik szerkesztő, *Frankenburg* Adolf művei is megtalálhatók mind a három helyen. A reformkor legbaloldalibb, legradikálisabb érzelmű prózaírója *Vajda* Péter, az ő írásai szintén mind a három fent említett könyvtárban megvannak. Ezzel szemben érdekes módon *Szigligeti*, a népszínmű megteremtője, ki ez időben már pályája delén állt, csak Szombathelyen és Ungváron szerepel, igazi az utóbbi helyen 11 színművével.

Az élő vagy a közelmúltban még élő költők közül *Petőfi* Szombathely kivételével mindenütt szerepel (Ungváron ugyan csak színműve, a *Tigris és Hiéna* található). *Vörösmarty* viszont csak Szatmáron hiányzik. *Tompa* és *Garay* János már csak Ungváron és Miskolcon lelhető fel. *Aranytól* csupán a miskolci könyvtárban akad négy mű. A lezárt életművű, akkoriban már klasszikusnak számító írók közül *Zrínyi* a legrégebb, kivel Ungváron és Miskolcon találkozunk. *Kazinczy* ugyanezen a két helyen van képviselve, mégpedig derekasán. Ugyancsak ez a két könyvtár az, melyben megtaláljuk *Kisfaludy* Károly műveit is. *Kisfaludy* Sándor viszont Miskolcon kívül Szombathelyen is szerepel. *Berzsenyi* Ungvár kivételével mindenütt megtalálható, *Kölcsey* viszont megint csak Miskolcon és Ungváron. *Csokonai* pedig csak Szombathelyen és Miskolcon. Végül itt kell megemlékezni az ez időben dívó almanachokról és emlékkönyvekről. Több helyütt is megvan az *Eötvös* szerkesztette híres *Árvíz* és *Vahot* Imre *Losonczy Phönix*e, mely korának, az ötvenes évek elejének majdnem minden jelentős íróját megszólaltatta.

A magyar történelemmel foglalkozó könyvek vizsgálatánál a szombathelyi korszakú magyar könyvet figyelmen kívül hagyhatjuk, az eredmény egyáltalán nem kedvező. A kölcsönkönyvtárak olvasói alkalmasint elsősorban szórakozás céljából olvashattak, valószínűleg ez az oka, hogy míg a szépirodalmi könyvek többsége a magyar történelemből meríti tárgyát, addig a történettudomány alig van képviselve. Annál figyelemre méltóbb viszont, hogy a kevés történettudományi könyv felének az írója *Horváth* Mihály, az akkoriban emigrációban élő forradalmár püspök, a szabadságharc közoktatásügyi minisztere, a kornak *Szalay* László mellett legkiemelkedőbb történésze. Miskolcon megtalálható *A magyarok történetének* négy kötete, Ungváron pedig gróf *Nádasdy* életéről írt műve. Említést érdemel még *Remellay* Gusztáv könyve a magyar történelem nagy nőalakjairól, mely mind Miskolcon, mind Szatmáron megvan. (Érdeemes talán megemlíteni, hogy a szerzőt, aki a szabadságharc alatt hadbíró ezredes volt, Világos után 15 évi várfogságra ítélték.)

A közelmúlt forradalmat és szabadságharcot is idézi néhány mű, elsősorban Szatmáron. Tudnivaló, hogy a szatmári katalógus megjelenését megelőzték 1860—61 viszonylag szabadabb napjai, mikor átmenetileg sok mindent ki lehetett mondani és le lehetett írni, ami az előző évtizedben elképzelhetetlennek tűnt. Igaz ugyan, hogy a legsötétebb Bach-korszakban is megjelent néhány olyan könyv, mely emléket mert állítani az elmúlt nagy és tragikus napoknak. Ilyenek voltak mindenekelőtt *Jókai Sajó* álneven kiadott művei (*Csataképek*, *Egy bujdosó naplója* — az utóbbi Szombathelyen és Ungváron is megvan). Ilyen *Szilágyi* Sándornak — akinek bátor folyóiratát, illetve almanachját egymás után tiltotta be és kobozta el a hatalom az ötvenes évek elején — *A magyar forradalom napjai 1849 július elsője után* című 1850-ben megjelent műve, amely megtalálható Szat-

máron. A többi Szatmáron található könyv már az említett 60-as évekbeli enyhülés idején jelent meg. Ilyenek *Asbóth Lajos* emlékiratai az 1848 és 1849-*i magyarországi hadjáratból*, *Kövári László Erdély története 1848—1849-ben*, *Sokoly Victor: Honvédelet. Humoreszkek, életképek, beszédek 1848—1849-ből*, valamint ugyancsak *Sokolytól Petőfi életéből. Regényes rajzok*; végül *Vahot Imre* regényes korrajza *A honvéd őrangyala*.

Viszonylag nagy számban találhatók a reformkori politikai irodalom termékei Ungváron. Miskolcon is megvan azonban az *Ellenőr*, az Ellenzéki Kör *Bajza* által szerkesztett zsebkönyve, valamint *Csengery Antal* műve *Magyar szónokok és statusférfiak*, mely ugyan 1851-ben jelent meg, de a reformkor legjelentősebb egyéniségeiről rajzol portrészorozatot. Mind Miskolcon, mind Ungváron megvan *Szemere Bertalannak*, a szabadságharc volt miniszterelnökének 1840-ben külföldi utazásáról írt könyve. Ungváron mindenekelőtt *Széchenyi* két művét kell említeni, mégpedig a *Kelet Népet*, és a közös teherviselést propagáló *Adó és két garas* címűt. Megvan két röpirat a *Kelet Népe* körül támadt vihar idejéből: *Eötvös A Kelet Népe és a Pesti Hírlap*, s *Záborszkytól a Pesti Hírlap elleni gyanúsítások*. Különös figyelmet érdemelnek *Szalay László* publicisztikai dolgozatai. *Szalay* nem sokkal a katalógus megjelenése előtt tért haza az emigrációból. Ebbe a kategóriába sorolható *Palugyay Imre Megyealkotmánya* is.

A könyveken kívül folyóiratokkal is találkozunk Miskolcon és Ungváron. A miskolci anyagban megtaláljuk a Frankenburg-féle *Életképeknek* az 1840-es évek egyik leghaladóbb irodalmi orgánumának egyes évfolyamait, *Vahot Imre Remény* című folyóiratát. Megvan a reformkor talán legszínvonalasabb tudományos folyóiratának, a centralisták köre által szerkesztett *Budapesti Szemlének* két kötete (több nem is jelent meg belőle). Ungváron is megtaláljuk a *Budapesti Szemlét*, valamint a *Kisfaludy Társaság Évlapjainak* és *Thaisz András Sas* című folyóiratának több kötetét.

Végül pedig még arról is említést kell tennünk, hogy a német nyelvű könyvek közt is lelünk magyar vonatkozásokat. Majdnem mindenütt megtalálhatók *Eötvös, Jókai, Jósika* egyes műveinek fordításai. Ezenkívül találunk Szatmáron egy *Vas Gereben* fordítást is. Miskolcon megvan *John Pagetnak*, a hazánkban letelepedett, és lelkében magyarrá vált angol mezőgazdásznak Magyarországot ismertető könyve: *Ungarn und Siebenbürgen*, ugyanitt megtalálható *Szilágyi Sándornak*, a magyar forradalom utolsó napjairól írt, előbb már említett műve német fordításban. Miskolcon és Szombathelyen is megvan *Edward Breier: Görgei vor Ofen* című regénye, melynek alapállása ugyan osztrákpárti, de hangja mérsékelt, s számos, a forradalom oldalán álló hősét rokonszenvesen mutatja be. Ugyanez mondható *Theodor Scheibe Kossuths Braut* című művéről, amely ezen felül még polgári szemszögből gyakorol kritikát a magyar feudális viszonyok felett. *Scheibe* könyvéhez hasonlóan szintén a szombathelyi könyvtárban találhatók és szintén a szabadságharcra foglalkoznak a következő nem szépirodalmi jellegű könyvek: *Martini, K. W.: Bilder aus dem Honvedleben* (az emlékirat írója *Klapka* barátja és honvédtiszt volt); *Die magyarische Revolution* (szerzője előrebocsátja, hogy osztrákpárti, ez azonban a művön kevéssé érződik, meglehetősen szenvedetlen leírása az eseményeknek az előzményektől kezdve), *Szenen und Bilder aus dem ungarischen Revolutions Kriege* (szerzője az előzőnél sokkal határozottabban forradalomellenes, ám több helyütt ő sem tagadhatja meg elismerését az ellenféltől).

Természetesen ezek a könyvtárak elsősorban üzleti vállalkozások voltak.

Még ha esetleg élt is némelyik tulajdonosában a hazafias vagy kulturális misszió tudata, ennek a gyakorlatban szükségszerűen háttérbe kellett szorulnia. Mégsem szabad alábecsülnünk jelentőségüket ebben a szomorú korban.

Mikor az Osztrák Monarchia 1859-ben háborúba keveredett Franciaországgal, s elvesztette Lombardiát, hazánkban is magasra csapott az ellenállás lángja. A meggyengült kormányzat megkísérelte a helyzetet engedmények árán konszolidálni. 1860 végén a megyékben ismét megkezdődhetett az élet, majd 1861-ben az országgyűlést is összehívták, de augusztusban feloszlatták, s ősszel a megyei életnek is újra véget vetettek. Ez alatt a rövid idő alatt azonban, mint már utaltam is rá, átmenetileg sokat enyhült a helyzet. A képviselők az országgyűlésen epébe mártott szavakkal ostorozták az önkényuralmat, e beszédek közül számos nyomtatásban is megjelent s terjesztették a lakosság körében. A *Bucsanszky*-féle nyomda röplapon adta ki a *Himnusz*t és a *Szózatot*. Honvédegyelet alakult. 1862-ben ugyan már újra itt az abszolutizmus, ám kevésbé szigorúbb a réginél. Ebben a légkörben jöttek létre a különböző nemzeti olvasókörök, melyeknek már tudatosan a nemzeti kultúra ápolása volt a feladatuk. Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában hat ilyen olvasókör katalógusát találjuk. *A brassai magyar olvasó egyesület könyvrajstroma,*⁷ *A fogarasi magyar olvasó egyesület könyvtárának névjegyzéke,*⁸ *A kékesi olvasó-egyesület könyveinek névsora,*⁹ *A Kékesvidéki Magyar Olvasó egyesület tagjai, alapszabályai, hivatalnokai és könyveinek névsora,*¹⁰ *A kolozsvári polgári társalkodó magyar és kevés francia könyveinek jegyzéke,*¹¹ *A selmeczi magyar olvasó egyesület könyvtárának jegyzéke az 1863-ik év kezdetével.*¹²

A füzetek megjelenésének ideje 1863-tól 1866-ig terjed. A könyvtárakat azonban a legtöbb esetben néhány évvel régebbieknek tekinthetjük. Így például a Kékesvidéki egyesület katalógusa 1866-ban jelent meg, a kiegészés előestéjén, az alapszabályokat azonban 1865 februárjában hagyták jóvá, s mivel a katalógus a beszerzés ideje szerint is csoportosítja a könyveket, megállapítható, hogy a könyvvásárlás már 1864 őszén megindult. Természetesen az előző évtizedben is voltak olvasóegyletek. Az ötvenes évek végéről a *Vasárnapi Újság* több ilyenről tudósít, de talán mégsem kizárólag a véletlennek tulajdonítható, hogy míg az OSZK Kisnyomtatványtára anyagában 1850 és 1860 között egyetlen ilyen katalógus sincs, addig 1860 után hat darab is található.

Szabályzatot a fogarasi és a kékesvidéki jegyzék előtt találunk. A fogarasi füzet elején található 5 pontból álló szabály közül számunkra leginkább a második pont érdekes, mely kimondja, hogy a kölcsönzőnek a könyvet „Nem egyleti tagoknak olvasás végett átadni nem szabad”. E szabály talán a többi egyesület esetében nem volt ilyen szigorúan megfogalmazva, de valószínűnek tekinthetjük, hogy a könyveket a többi egyesület esetében is csak az egyleti tagok használhatták. A „Kékesvidéki olvasó egyesület” hosszú szabályzatának első pontja a célt abban jelöli meg, hogy a nagyobb postai közlekedési vonalak hiánya miatt a világtól elzárt „műveltebb osztály”-nak módja legyen nemzeti irodalmunkat, valamint a külföld nevezetesebb irodalmi termékeit is ismerni és tanulmányozni. Az egyesületet részvénytársasági alapon szervezték meg. A tagság alapító és részvényes tagokra oszlott. Alapító tag volt, aki az egyesület alapításához 10 forintot, mint alapítványi részvényt fizetett, azután három évig évenként 3 forintot. A részvényes tagok évenként 3 forintot fizettek, s ha ezt hat éven át folyamatosan cselekedték, maguk is alapító tagokká váltak.

A könyvtárak nagysága eltérő. Mindnyájuk közül kiemelkedik a kolozsvári egyesület, mely 1424 mű 2376 kötetét birtokolta. A többi mind eltörpül mellette. Még az utána következő, legnagyobb fogarasi könyvtárban is csak 519 művet találunk (a kötetszám nem állapítható meg). Még kisebbek a többiek: Kékesvidék 225 mű 353 kötetben; Brassó 244 mű 260 kötetben; Selmec 198 mű 402 kötetben; Kékes 124 mű 188 kötetben. Szemben a kölesönkönyvtárakkal, itt úgyszólván kizárólag magyar nyelvű könyvek találhatók, csupán Kolozsvárt van 72 francia nyelvű mű 126 kötetben. A könyvek többségének a szerzője is magyar (Kolozsvár számít ez alól bizonyos mértékig kivételnek).

A változatlanul álneve, *Boz* alatt szereplő *Dickens*szel, *Bulwer*rel, az idősb *Dumas*-val, *Georg Elliott*tal, *Victor Hugo*val, *George Sand*dal és *Sue*-vel úgyszólván mindegyik jegyzékben találkozunk. A magyar szépirodalom terén változatlanul *Jókai* és *Jósika* játssza a vezető szerepet, de kivétel nélkül mindenütt több művével szerepel *Kemény* Zsigmond is. Ugyanez mondható Brassó kivételével *Eötvös* József műveiről is. *Vas* Gereben csupán Kékesen hiányzik. A könyvtárak többségében megtaláljuk *Petőfi* két egykori szerkesztőjének, *Frankenburg* Adolfnak és *Vahot* Imrének műveit. A legtöbb könyvtárban találkozunk *Fáy* András műveivel is.

A költők közül *Petőfit* és *Aranyt* kivétel nélkül minden helyen felleljük. *Vörösmarty* már több esetben hiányzik, s *Tompa* Mihály verseit csak Fogarason és Kolozsvárt találjuk meg. Különösen figyelemre méltó, hogy *Madách* remeke, a nemrég megjelent *Az ember tragédiája* kivétel nélkül mindenütt megtalálható. Érdekes viszont, hogy a pályája delén járó *Szigliget*tivel, *Tompához* hasonlóan csak Kolozsvárt és Fogarason találkozzunk.

A régebbi, ebben az időben már többé-kevésbé klasszikusnak számító könyvek is tekintélyes mennyiségben találhatók. *Kölcsey* például az egy Kékes kivételével mindenütt fellelhető. A két *Kisfaludy* munkái Kékes kivételével szintén mindenütt szerepelnek. *Csokonai* már Kékesen kívül Brassón is hiányzik, *Berzsenyi* hiányzik a könyvtárak felől, *Virág* Benedek versei pedig csupán Fogarason és Kékes-vidéken találhatók. A még régibb írók közül *Mikes* Kelemen levelei négy, *Zrínyi* munkái három könyvtárban voltak fellelhetőek. A magyar népköltészet sem hiányzik a színeképből, *Erdélyi* János népdal- és népmese gyűjteményei négy, *Kriza* *Vadrózsákja* három helyen lelhető fel. A korban igen divatos almanachok, albumok és zsebkönyvek elsősorban a kolozsvári könyvtárban találhatók. Legjelentősebb köztük az *Auróra* több kötete, az *Eötvös* József szerkesztette *Budapesti Árvízkönyv*, de talán említésre méltó még *Kulini Nagy* Benő *Debreceni Emlénye* és *Csokonai Albuma*, *Gyulai* Páltól a *Részvét könyve*, *Szilágyi* Sándortól a *Magyar írók Albuma* és a *Nagyenyedi Album*, *Vahot* Imrétől a *Losonczi Phönix*, továbbá a *Magyar Thália*, az *Országgyűlési Almanach* (1843) az *Országgyűlési emlék* (1848). Akik a magyar szépirodalmat nemcsak olvasni szerették, de történetére is kíváncsiak voltak, forgathatták a kor legnagyobb irodalomtörténészének: *Toldy* Ferencnek a műveit, melyek Selmec kivételével mindenütt megtalálhatóak voltak — Kolozsvárt ugyan csak *Kazinczyról* írt könyve, de a többi helyen összefoglaló munkáinak valamelyike.

Akik az olvasókörök tagjai közül nem elégedtek meg a nagyszámú történelmi tárgyú regény olvasásával, hanem tudományos színvonalon is meg akartak ismerkedni a magyar nemzet történetével, azok szintén nem maradtak könyv nélkül. A kor két legnagyobb történetírójának, *Horváth* Mihálynak és *Szalay*

Lászlónak valamelyik műve mindegyik könyvtárban szerepel (a többségnél mind a kettőtől találunk írást), s a legtöbb helyen megvan nagy összefoglaló munkáik valamelyike. Kivétel nélkül minden könyvtárban megtalálható a kor igen termékeny történetírójának, az erdélyi *Köváry* Lászlónak több műve. Talán ebben annak is szerepe van, hogy az olvasókörök túlnyomórészt erdélyiek voltak. Erdély történetéről írt többkötetes műve egy olvasókör kivételével mindenütt megtalálható. Különösen érdemes figyelmünkre *Száz történelmi rege* című műve, mely Erdély mondavilágát dolgozza fel, s komoly hatással volt a XIX. századi magyar szépirodalomra. Megtalálható a magyar történelem régi forrásai közül is több: *Anonymus*, *Kézai* Simon krónikája, *Rogérius* mester *Siralmas Éneke* *Szabó* Károly fordításában és kiadásában, *Bethlen* Miklós gróf, valamint *Kemény* János erdélyi fejedelem önéletírása *Szalay* László kiadásában. *Cserai* Mihály: *Históriája*, *Rákóczi* emlékiratai *Ráth* Károly fordításában szintén fellelhetők három helyen. Három könyvtárban szerepel *Virág* Benedektől a *Magyar Századok*. A kolozsvári könyvtárban, amelyik méreteivel óriásként kimagaslik a többi közül, s ahol a történelmi munkák külön szakcsoportot alkotnak, még számos más művet is találunk. Feltétlenül meg kell említeni közülük *Budai* Ezsaiás: *Magyarország polgári históriájára való lexikonát*, *Salamon* Ferenc *Magyarország a török hódítás korában*, *Teleki* József: *Hunyadiak kora Magyarországon*, *Thaly* Kálmán: *Történeti kalászkok 1603—1711* című műveket. Megvan több, a Tudományos Akadémia kiadásában megjelent forráskiadvány is, mint pl. az *Árpádkori új okmánytár*, *Londoni magyar okmánytár* vagy a *Hatvani* Mihály álnevet viselő *Horváth* Mihály által összeállított *Brüsszeli okmánytár*.

A forradalom és szabadságharc közelmúltnak számító időszakával is foglalkozik néhány munka, annyival is inkább, mert átmenetileg szabadabban lehetett írni erről az időről, mint azelőtt. A kölesönkönyvtárakhoz hasonlóan a leg-sűrűbben előforduló könyv e témakörben *Asbóth* Lajos emlékiratai, mely az egy Brassó kivételével mindenütt feltalálható. Két könyvtár (Brassó és Selmec) kivételével mindenütt megvan *Kemény* Gábor munkája: *Nagyenyednek és vidékének veszedelme 1848—49-ben*. Az egy Selmec kivételével mindenütt fellelhető *Kövári* László műve: *Erdély története 1848—49*. Selmec és Fogaras kivételével mindenütt megvan *Kövári* másik könyve is: *Okmánytár az 1848—49-ki erdélyi eseményekhez*. Három könyvtárban (Kolozsvár, Kékes, Kékesvidék) található meg *Szilágyi* Sándor egyes művei: *A magyar forradalom férfiai*, *A magyar forradalom története 1848—49-ben*, *A magyar forradalom napjai július elseje után*. Selmecen és Kolozsvárt megtaláljuk *Kmetty* Györgynek, a szabadságharc emigrációban élő hős tábornokának *Görgey* emlékirataival polemizáló művét.

Majdnem mindenütt fellelhető a reformkori politikai irodalom néhány terméke is. Leginkább *Széchenyi* könyveivel találkozunk. Selmec kivételével mindenütt van egy vagy több műve, de különösen Kolozsvár és Fogaras bővelkedik írásaiban. Kolozsvárt megvan a három legfőbb mű a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium*, Fogarason a *Világ* és a *Stádium*. A leggyakoribb *Széchenyi* mű könyvtárainkban a *Hunnia* — ez az 1835-ben írott, kéziratban maradt műve, melyet *Török* János adott ki — és a *Széchenyi István gróf: Politikai iskolája. Saját műveiből összeállítva* című könyve. A *Kelet népe* ugyan csupán Kolozsvárt van meg, de fellelhető itt-ott a *Kelet Népe*vel polemizáló röpiratirodalom néhány példánya. *Záborszky*: *A Pesti Hírlap elleni gyanúsítások*, *Eötvös* József: *Kelet népe és a Pesti Hírlap*, *Kelet népe felnyitotta szemét egy nyugatinak*, *Kelet népe és nyugat népe*.

Elsősorban Kolozsvár és Fogaras a fő gyűjtőhelye ezeknek, ugyanezen a két helyen megtaláljuk *Kossuth Széchenyinek* írt feleletét is. *Wessélyni* következik ezután a sorrendben: műveivel Fogarason, Selmecen és Kolozsvárt találkozzunk. A *Balítéletekről* című Kolozsvárt és Fogarason lelhető fel, Selmecen és Kolozsvárt a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* is megvan. Selmecen mindezen felül megvan egy, a *Szózatra* írott felelet, mely Lipcsében jelent meg a *Szózat* születésének évében, 1843-ban. Három katalógusban találkozunk *Szemere* Bertalannak, a szabadságharc trónfosztás utáni miniszterelnökének nevével is. Külföldi utazásairól írott könyve Brassón és Fogarason található, Miskolcon pedig az 1845. június 7-én elmondott követjelentési beszéde, melyben az 1843—44-es országgyűlésen kifejtett tevékenységéről számol be Borsod megye rendeinek. Végül Kolozsvárt megvan a halálbüntetésről írt, a Tudományos Akadémia által megkoszorúzott pályamunkája. A kolozsvári könyvtárban a politikai röpiratoknak is külön szaksoportja van, s a már említettekén kívül is nagymennyiségű figyelemre méltó anyagot találunk. Feltétlenül meg kell említenünk *Deák* Ferenc és *Hertelendy* Károly követjelentését az 1839—40-es országgyűlésről, *Eötvös* József *Reformját*, *Kemény* Zsigmondtól a *Korteskedés és ellenszereit*. *Szalay* László publicisztikai dolgozatainak két kötetét, s végül *Táncsics* Mihály igen merész írását a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak* címűt. Megvan az *Ellenőrnek*, a Pesti Ellenzéki Kör *Bajza* által szerkesztett zsebkönyvének 1847-es kiadása is. Igen jelentős országgyűlési anyag is található Kolozsvárt. Az 1834, 1837 és 1841-es erdélyi reformországgyűlések „jegyző- és irománykönyvei”-n kívül *Beszédttárak* is találhatóak. Talán még ezeknél is értékesebbek voltak az 1839—1840-es és az 1843—44-es magyarországi országgyűlésekről készült kéziratok tudósítások gyűjteményei *Schuller* Ferenc, illetve *Záborszky* Alajos szerkesztésében.

A Világos utáni jóval kisebb mennyiségű (túlnyomórészt 1859 utáni) politikai irodalomból is található itt-ott néhány példány, elsősorban Kolozsvárt. Figyelemünkre különösen méltó az 1861-es országgyűlési beszédttár, mely Fogarason található. (A szónokok kivétel nélkül keményen ostromozták az abszolutizmus tizenkét éves rendszerét.) *Kemény* Gábornak, a későbbi miniszternek — kinek Nagyenyed 1848—49-es pusztulásáról írott könyvét már említettük — politikai írásai Brassó kivételével mindenütt megtalálhatók. *Nemzetek fejlődéséről* című műve, mely lényegében *Eötvös* József nagy művével, a *XIX-ik század uralkodó eszméivel* polemizál Kékesen, Kékesvidéken és Kolozsvárt található, míg *Eötvös* *Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs* című írásával vitázó röpirata, a *Néhány szó Eötvös Józsefhez* Fogarason és Selmecen. *Eötvös* feleletére írt viszontválasza a *Még néhány szó* Kolozsvárt szerepel a katalógusban. Szintén kizárólag Kolozsvárt található *Kemény: Helyzetünk és jövőnk* című 1859-ben megjelent politikai röpirata. *Eötvös* Józseftől, *Keménynek* írt válaszában kívül (*Felelet b. Kemény Gábor néhány szavára*) Kolozsvárt, Fogarason és Selmecen található írás, Kolozsvárt, Fogarason és Kékesvidéken *A XIX-ik század uralkodó eszméi* is megvan. *Mocsáry* Lajos, a későbbi függetlenségi párti politikus — aki a maga korában egyedül állott a nemzetiségi kérdésben elfoglalt haladó felfogásával — Kolozsváron kívül Brassón és Fogarason szerepel, mégpedig éppen a nemzetiségi kérdéssről írt munkáival (*Nemzetiség, Program a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában*). Kolozsvárt ezt még kiegészíti a magyar társasletről 1855-ben írt műve. Kolozsvárt a reformkori politikai irodalomhoz hasonlóan a névsor itt is jócskán bővíthető. Kezdhetjük a sort *Vajda* János, *Arisztides* álnév alatt meg-

jelent két röpiratával, az *Önbírálattal* és a *Polgárosodással*. Boross Mihály írása *Mi a teendőnk october 20. után* már az októberi diploma után jelent meg. Szintén 1860-ban látott napvilágot *Fényes Eleknek*, a reformkor egykori nagy statisztikusának könyve *Magyar elem ellenesei*. Az 1861-es országgyűlés alatt sokak szeme előtt mint közeli lehetőség lebegett a független Magyarország feltámasztásának reménye. Ez az érzés sugallhatta *Ivánka* Imre tervezetét a leendő Magyarország szervezetéről. Megvan *Kemény* Zsigmond híres röpirata, *Még egy szó a forradalom után*. 1858-ban jelent meg *Kubinyi* Lajos könyve: *Vezéreszmék jobblétünk előmozdítására*. Néhány 1860-ban megjelent névtelen mű címe híven kifejezi az év lázas hangulatát: *Magyar nemzet szebb jövője. Mik jelenleg a teendőink? A Megyei alkotmányos mozgalmak 1860. oct. 20-tól—1861. ápr. 2-ig, mint a nemzetgyűlés megnyitása napjáig* című könyv, mely 1861-ben látott napvilágot, tulajdonképpen a történelmi munkák szakcsoportjába tartozik (az alcíme is ez: *Adatok történelmünkhez*), azonban a tárgyalt kor annyira közelmúltnak számított, hogy egyet kell értenünk ezzel a csoportosítással. Valószínűleg az sem véletlen, hogy *Récsi* Emil 1848-ban megjelent műve, *Magyarország közjoga a mint 1848-ig s 1848-ban fennállott szintén* itt van felsorolva. Hasonló a helyzet egyéb, ugyancsak 1861-ben megjelent történelmi tárgyú munkákkal, mint amilyen pl. *Szilágyi* Ferenc műve az erdélyi unióról vagy *Teleki* Lászlóé az orosz intervencióról. Az sem véletlen, hogy *Toldy* Ferenc éppen 1861-ben adta ki a magyar birodalom alaptörvényeit. *Török* Jánosnak, a kor jelentős, termékeny publicistájának, *Széchenyi* néhány műve sajtó alá rendezőjének (aki Világos után több évi börtönt szenvedett) összegyűjtött publicisztikai dolgozatai még az előző időszakban, 1858-ban jelentek meg.

A könyveken kívül a legtöbb helyen szép számmal találunk újságokat és folyóiratokat is. Ez alól mindössze a kékesi könyvtár kivétel. A kor legjelentősebb napilapja a *Pesti Napló*, a passzív rezisztencia legfőbb orgánuma, amelynek szerkesztői avatott mesterei voltak a sorok közti politizálásnak, két helyen található meg: Kolozsvárt és Kékesvidéken. A kor legmerészebb hangú élclapja *Tóth* Kálmán *Bolond Miskája* — melynek merészségéért a szerkesztő 1862-ben egyhavi fogsággal és a lap három hónapra való betiltásával lakolt, s amely ennek megfelelő népszerűségnek és olvasottságnak örvendett — három könyvtárban is fellelhető. Brassóban ugyan csak az egyik albuma van meg (nincs feltüntetve, melyik évből), de Fogarason már megvan az 1861-es évfolyam (tehát éppen az az év, mikor viszonylag a legszabadabb hangot használhatta). A kolozsvári könyvtár, mely állományával a sajtó terén is kiemelkedik a többi közül (belőlük is annyi van, hogy külön szakcsoportot alkotnak), 1861 és 64 között teljes sorozattal rendelkezik ebből a lapból. A másik népszerű élclap a hasonló szellemű, *Jókai* szerkesztette *Ústökös*, szintén három helyen fordul elő. Kolozsvárt 1864-ig megvan a teljes sorozat, Brassóban 1863-ig, Fogarason az 1859—1861 közti évfolyamok találhatóak. A kor legolvasottabb hetilapjából, a félig irodalmi, félig ismeretterjesztő jellegű *Vasárnapi Újságból* a teljes sorozattal rendelkező Kolozsváron kívül csak Kékesvidéken van meg az 1865-ös évfolyam második fele. Érdekes, hogy *Arany* János magas színvonalú irodalmi folyóirataiból milyen sok példányt találunk. A *Szépírodalmi Figyelő* Kolozsváron kívül Brassóban és Selmecen található, a *Koszorú* pedig négy katalógusban is szerepel (Kolozsvár, Brassó, Fogaras, Kékesvidék). Fogarason és Selmecen találkozunk *Csengery* Antalnak (aki 1845 és 1848 között a *Pesti Hírlap* szerkesztője volt) *Budapesti Szemléjével*. A szabad-

ságharc előtti sajtóból Kolozsvárt és Fogarason találkozunk a reformkor legszínvonalasabb irodalmi folyóiratával, kora Nyugatjával, az *Atheneummal* (Kolozsvárt fél év híján teljes az anyag, Fogarason az utolsó két évfolyam van meg). Kolozsvár különösen az erdélyi lapokból rendelkezik szép gyűjteménnyel, de az országos jelentőségű sajtóból is megvannak a legfontosabb lapok. Hiánytalanul megvannak a reformkor legjelentősebb napilapjának, az ellenzék legfőbb orgánumának, a *Pesti Hírlapnak* az évfolyamai attól kezdve, hogy *Kossuth* megindította, egészen 1848 utolsó napjaiig, amikor *Windischgrätz* csapatainak közeledte véget vetett megjelenésének. Megvan a *Helmecki* Mihály által szerkesztett *Jelenkor* is, mely mögött *Széchenyi* állt, s amelyben *Kossuth* ellen írott cikkei megjelentek. Megvan a konzervatív *Budapesti Híradó* és a klerikális *Nemzeti Újság* is. A már említett kimondottan irodalmi folyóirat, az *Atheneum* mellett megtaláljuk a divatlapokat, melyek a reformkor idejében betöltötték az irodalmi lap szerepét is. Az első magyar divatlapon, a *Mátray* Gábor által indított, majd *Garay* János által tovább szerkesztett *Regélőn* kívül megvannak az 1840-es évek nagy folyóiratai: *Vahot* Imre *Pesti Divatlapja* (amelynek egy évig *Petőfi* volt a segédszerkesztője), a még jelentősebb, *Frankenburg* Adolf, majd *Jókai* által szerkesztett *Életképek*, mely a forradalmat megelőző időkben a Pilvax kávéházban csoportosuló ifjúság orgánuma volt. Ellenfelük *Petrichevich Horváth* Lázár maradi *Honderúje* is szerepel a katalógusban.

A forradalom és szabadságharc lapjai közül is megvan néhány: az 1848—49-ben megjelenő *Alföldi Hírlap*, amely több volt, mint korabeli vidéki újság: több mint negyed éven át a szabadságharc fővárosában jelent meg. Ehhez járul *Vahot* Imre divatlapjának 48-ban megjelent melléklete, a *Nemzetőr*. Végül pedig különösen lényeges, hogy megvan a forradalom szélsőbaloldalának, két szócsöve a *Reform* és a *Radical lap*.

A Bach-korszak napilapjai közül a már említett *Pesti Naplón* kívül megvan a kor másik jelentős napilapja a sorok közti ellenzékiességben talán még a *Pesti Naplón* is túltevő *Magyar Sajtó*. A hatvanas évekből szerepel a Határozati Párt lapja, a *Pompéry* János szerkesztette *Magyarország* és a *Sürgöny*. Az abszolutizmus irodalmi lapjai közül mindenekelőtt e kör egyik legmerészebb vállalkozásáról kell szólnunk, a *Szilágyi* Sándor szerkesztette *Pesti Röpivetről*. Megvan a kor legolvasottabb divatlapja, *Nagy* Ignác *Hölgyfutárja* is. Említést érdemelnek még *Bulyovszky* Gyula *Nefejejtse*, *Pákh* Albert *Politikai Újdonságokja*, *Vahot* Imre *Napkelete*, végül pedig *Vajda* János *Csatára és Növülága*.

A kolozsvári könyvtárban mindezen felül egész szakcsoportok szerepelnek olyan könyvekből, melyek a többiben nem vagy alig fordulnak elő. Ilyen például a földrajzi és statisztikai munkák csoportja. Külföldi útleírásokon kívül számos hazánkra vonatkozó munkát találunk. Különösen említést érdemelnek *Fényes Elek* igen nagy jelentőségű munkái (*Magyarország leírása*, *Magyarország statisztikája*) és *Kövérny* László könyvei (*Erdély statisztikája*, *Székely honról*).

A természettudományi munkák szakcsoportjában is találunk több honismereti jellegűt. Ilyen *Berde* Áron könyve Magyarország éghajlati viszonyairól, *Diószegi* Sámuel *Magyar fűvész könyve*. Van egy könyv a budai hévvezekről és fürdőkről, *Ercsei* József Torda megye flórájáról írt, *Fodor* András Herkulesfürdőről. Találunk egy tanulmányt Magyarország mérges növényeiről. *Landor* János munkája a Kolozsvár környékén termő növényekről szól, egy mű Erdély

gyógyvizeiről, *Török József* könyve pedig ugyanezt a témát egész Magyarország viszonylatában tárgyalja.

Végül említsük meg az Erdélyi Múzeum Egylet és a Magyar Tudományos Akadémia Évkönyveit.

Amint látjuk, ezek az olvasóegyleti könyvtárak már tudatosan a magyar kultúra ápolását tűzték ki feladatukul. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy állományuk túlnyomó része magyar szerzők műve, hanem abban is, hogy majdnem mindegyikben úgyszólván teljes számban meg voltak a kor legjelentősebb magyar írói és klasszikus íróink többsége is. Fel kell figyelniük arra a körülményre is, hogy állományuk nem volt szépirodalom központú. A magyar történelemmel foglalkozó munkák gyűjtésével ebben a korban éppen olyan fontos feladatot teljesítettek, mint a magyar szépirodaloméval. Igen figyelemre méltó, hogy igyekeztek minél több írást beszerezni az 1848/49. évi eseményekről, mégpedig lehetőleg olyanokat, amelyek azt pozitívan értékelték. Jelentős a reformkori politikai irodalmat tartalmazó művek nagy száma. Ezek az írások a magyar történelem egyik legmozgalmasabb, legszebb, legreményteljesebb korát (mely ebben az időben még nem is volt távoli múlt) idézték fel olvasóik előtt. Kiegészíti ezt a kor politikai irodalmának gyűjtése, különös tekintettel azokra az írásokra, amelyek az 1860 utáni átmenetileg megkönnyebbedett légkörben jelentek meg, s többé-kevésbé nyíltan támadták a fennálló rendet. Semmiképp sem elhanyagolható jelenség a korabeli lapok járatása, amelyeknek többnyire ugyanaz volt a tudatos programja, mint egyleteinknek. Erről beszélve külön fel kell idéznünk ismét a kolozsvári könyvtár nagy reformkori hírlap- és folyóiratgyűjteményét (pl. teljes sorozat a *Pesti Hírlap*ból), mely ugyanazt a szerepet töltötte be, mint a már említett reformkori könyvek. Végül azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a könyvek kapcsán lehetőség nyílt bizonyos egyleti élet élésére, melynek a könyvtárakhoz hasonló jelentősége volt.

Nem szabad lebecsülnünk a kölcsönkönyvtárak szerepét sem. Általában egész Kelet-Európában, és így hazánkban is, nagyobb szerepük volt, mint Európa egyéb részein. Mindez hazánkban fokozottan érvényes az 1850—1867 közti időben. Irodalmunk a személyes vásárlás mellett, ezeken a csatornákon keresztül tudott eljutni a szélesebb közönséghez. Miután pedig az ország nagy, általános jellegű könyvtárai (Nemzeti Múzeum Könyvtára, Tudományos Akadémia Könyvtára, Egyetemi Könyvtár) már csak azáltal is, hogy mind Pesten összpontosultak, nem jöhettek a vidéki értelmiség szempontjából számításba; az egyházi, főúri, iskolai könyvtárak pedig eleve zárt jellegűek voltak, különösen nagy volt a kölcsönkönyvtárak szerepe. Az olvasóegyletek zártabb jellegűek voltak ugyan, viszont a kölcsönkönyvtáraknál tudatosabban végezték kulturális és közvetve politikai missziójukat.

Jegyzetek

1. *Új Magyar Museum tudományok és művészetek tára* (előfizetési felhívás). OSZK Kisnyomtatványtár. 1848—1851 8° 1850.
2. A magyar kölcsönkönyvtárak történetére lásd *Csatkai Endre: Régi soproni könyvgyűjtők.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 54—61. 1. *Szemző Piroska: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 165—175. 1. *Kókay György: Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez.* = *Magy. Könyvszle.* 1957. 271—275. 1. *Lécs Károly: A pesti magyar olvasó kabinet megalapítása és könyvvállománya.* = *Magy. Könyvszle.* 1959. 345—355. 1.

Szabadné Szegő Judit: Budai kölcsönkönyvtárak versengése a reformkorban. = OSZK Évkönyv 1963—64. 248—250. l. Kés Elemérné: Ivanics kölcsönkönyvtára. OSZK Évkönyv 1965—1966. 458—472. l. Indali György: Egy kölcsönkönyvtár állománya a Bach-korszak kezdetén. = Magy. Könyvszle. 1968. 76—80. l.

3. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1848—1851.
4. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1855.
5. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1857.
6. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1862. Kulturális vonatkozásúak.
7. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1864. Kulturális ügyek.
8. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1864. Kulturális ügyek.
9. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1864. Kulturális ügyek.
10. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1866. Kulturális vonatkozásúak.
11. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1865. Kulturális és iskolaügyek.
12. OSZK Kisnyomtatványtár 8° 1863. Kulturális vonatkozásúak.

Leihbibliotheken und Lesezirkel in Ungarn zur Zeit des Absolutismus (1849—1867)

Gy. INDALI

Nach der Niederlage des Freiheitskrieges 1848—49 hob die sieghafte Habsburger-Macht in Ungarn die staatliche Selbständigkeit auf. Das Land sollte ins zentralisierte Reich einverleibt werden. Unter solchen Umständen war der allein gangbare Weg des Widerstandes die Pflege der nationalen Kultur. In dieser Lage spielten die Leihbibliotheken eine besonders wichtige Rolle, da die Leser mit der nationalen Literatur hauptsächlich durch ihre Vermittlung bekanntgemacht wurden. In der Abteilung für Kleindrucke der Széchényi-Nationalbibliothek befinden sich aus dieser Zeit 4 Leihbibliothekskataloge. Drei von ihnen enthalten in bedeutender Menge Literatur in ungarischer Sprache. In jedem Fall stammt mehr als die Hälfte der ungarischen Bücher auch von einem ungarischen Autor. Überall sind die Werke der beiden populärsten Prosaisten der Zeit, Miklós Jósika und Maurus Jókai zu finden, die in ihren Schriften meist die heldenhafte Vergangenheit der Nation geschildert haben. Auch Werke von József Eötvös und Zsigmond Kemény, die zwar weniger populär und ihrem Sinn nach schwerer zugänglich waren, gab es — außer einer einzigen Bibliothek — überall. Die meisten Populärschriftsteller der Epoche (Ignác Nagy, Lajos Kuthy, Albert Pálffy, Adolf Frankenburg, Imre Vahot, Gereben Vas) sind vorhanden. Die ungarische Lyrik vertrat damals ein höheres Niveau als die Prosa. Bände der größten Lyriker der Zeit, Petőfi und Vörösmarty, stehen — mit einer Ausnahme — in den Katalogen. János Arany ist jedoch nur ein einziges Mal verzeichnet. Mindestens an einer Stelle ist einer, der bereits zu den Klassikern der ungarischen Literatur gezählten Namen (Zrínyi, Kazinczy, die beiden Kisfaludy's, Berzsenyi, Kölcsey und Csokonai) aufzufinden. Unter den wenigen, nicht zur Belletristik gehörenden Büchern, verdienen die historischen Werke Mihály Horváths eine besondere Aufmerksamkeit, der in der Revolutionsregierung das Amt des Unterrichtsministers bekleidet hatte. Auch die noch nahe Vergangenheit des Freiheitskrieges wird von einigen Büchern aufgeschwört. All das wird durch einige Produkte des politischen Schrifttums des sog. Reformzeitalters und durch einige Zeitschriftenjahrgänge ergänzt.

Der passive Widerstand der Nation erzielte Erfolge. Unter dem Druck der ungünstigen außenpolitischen Verhältnisse versuchte Österreich ein Kompromiß mit Ungarn zu schließen, Auf dem Landtag von 1860—61 scheiterte zwar dieser Versuch die allgemeine Atmosphäre ist jedoch am Anfang der 60er Jahre milder geworden, als sie vor ca. einem Jahrzehnt war. Zu dieser Zeit sind auch die Kataloge von sechs Lesezirkeln erschienen, die ebenfalls in der Abteilung für Kleindrucke der Nationalbibliothek aufbewahrt werden. Diese Vereine wollten

schon bewußt die Aufgabe erfüllen, die von den Leihbibliotheken nur als nebensächlich betrachtet wurde. In den Katalogen sind beinahe ausschliesslich ungarischsprachige Bücher verzeichnet, die meisten stammen auch von ungarischen Autoren. Beinahe in jedem Verzeichnis sind die namhaftesten ungarischen Schriftsteller zu finden: Jósika, Jókai, Kemény, Eötvös, Petőfi, Vörösmarty, Madách, sowie die Klassiker: Kölcsey, die beiden Kisfaludy's, Mikes, Zrínyi, Berzsenyi. Überall sind auch die größten Historiker der Epoche: Mihály Horváth und László Szalay, sowie andere ungarische historische Werke und Quellenausgaben zu finden. Unsere Büchereien sammelten absichtlich Schriften über den Freiheitskrieg, die zu dieser Zeit schon zahlreicher erschienen als im vorigen Jahrzehnt. In jedem Katalog stehen mehrere politische Bücher des Reformzeitalters und einige Flugschriften aus der Zeit nach 1849, ergänzt durch Zeitschriften und Zeitungen. Das kulturelle Leben gewann zu dieser Zeit in der ungarischen Geschichte eine besondere Bedeutung.